

Haditörvények és fenyítő hatalom a szabadságharc idején

A 48-as szabadságharc és a megelőző forradalom nemcsak hősi csaták sorozatából, lelkes tüntetésekből áll, hanem egyszerű, dolgos hétköznapi munkából is, amelyeken derék magyar emberek szorgos munkával előkészítették mindazt, ami a 48-as hősi erőfeszítéseket lehetővé tette.

A szabadságharc magyar haderejének: a nemzeti őrseregnek, illetve a honvédségnek a megszervezése is ilyen hétköznapi munkának az eredménye. Fel kellett állítani az új magyar fegyveres alakulatot, megteremteni azt jóformán a semmiből, megalkotni működési szabályait, kiképezni és mindezzel alkalmassá tenni a reá háruló történelmi szerep betöltésére. Talán nem lesz érdektelen, ha a jogász szemével áttekintő pillantást vetünk arra, milyen szabályokkal igyekeztek akkoriban a honvédség fegyelmét, szolgálatának zavartalan ellátását biztosítani, egyszóval: milyenek voltak a haditörvények (hadicikkek) és fenyítő hatalom a szabadságharc idején.

Erre vonatkozóan a hadügyminiszter meghagyásából 1849-ben Debrecenben újra kiadott szolgálati könyv ad összefoglaló tájékoztatást, mely „A magyar hadsereg szolgálati rendszabályai és hadi törvénycikkek” címet viseli, merítettünk azonban Mérai Horváth Károly hadügyész munkájából is, aki „A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai” tárgyában készített javaslatát 1848-ban bocsátotta közre, továbbá Gál Sándornak a Pest-városi nemzeti őrsereg számára ugyancsak 1848-ban szerkesztett szabályzatából, végül Rácz Vilmos százados és hadbíró 1848-ban megjelent „A hadifenyítő törvények a magyar hadseregre alkalmazva” c. munkájából.

Az 1848-as haditörvények mindenekelőtt kötelességévé tették minden vitéz számára, rangkülönbség nélkül, hogy magát eskü letételével kötelezze a hadi szolgálatra. Maga az eskü szövege pedig — amely nemes egyszerűségével és tömörségével valószínűleg mai honvédségi eskünk részbeni mintájául is szolgált — az ország alkotmányához és függetlenségéhez való hűséget, a törvényes kormány és az általa kinevezett elöljárók iránti engedelmséget, általában pedig a hű, pontos, becsületes kötelességteljesítést állítja fel legfőbb követelményekként.

A haditörvények nem tartalmazzak a mostani katonai büntetőtörvénykönyvhöz, vagy akár a polgári büntetőtörvénykönyvhöz hasonlóan úgynevezett „általános rész”-t, amely általánosságban foglakoznék a kiszabható büntetési nemekkel, azok mértékével, a büntethetőséget kizáró okokkal stb., hanem nyomban in medias res az egyes bűncselekményeknek,

nevezetesen az első két cikkelyben a függelimsértés különböző alakzatainak fogalom meghatározását adják.

A függelimsértés legsúlyosabb esetének tekinti az 1. hadicikk az elöljáró iránti engedelmségtől való megsértését, amit mind békében, mind háború idején agyonlövétéssel rendelt büntetni; sőt rögtönítelő eljárás alá vonandó az ily cselekmény, ha elkövetése „nyilván és olly módon történik, hogy mások kedélyére a szolgálat tekintetében káros hatású lehetne”.

A szolgálati parancs megszegésének enyhébb esetét taglalja a 2. hadicikk, amely az elöljáró szolgálati parancsainak nem ugyan erőszakkal, de a tartozó tisztelet elhanyagolásával, durva magaviselettel való ellenszegülést „mindég igen keményen”, háború idején pedig a szolgálatra háruló kárra tekintettel, „kivált, ha gonosz szándék forog fenn”, agyonlövétéssel rendeli „fenyíteni”.

Ezek az igen szigorú jogszabályok — melyek azt mutatják, hogy a haladó szellemű forradalmi kormány is milyen nagy súlyt helyezett a hadseregben a fegyelem fenntartására — mégsem tették a 48-as honvédet az elöljáró parancsainak vak eszközévé, mert

„Ha az elöljáró parancsai nyilván a szolgálat, vagy az esküvel ígert hűség ellen vannak, vagy más rossz cselekedetre irányozvák, szabad, sőt kötelessége az alárendeltnak ezek iránt észrevételeket tenni és a parancsot nem teljesíteni.”

Ugyancsak gátat szab az elöljáró hatalmának, a parancsadási joggal való visszaélésnek a haditörvényeknek az a rendelkezése, mely szerint

„Azon elöljáró, aki igazságtalan, embertelen és durva bánásmódja által engedetlenséget idéz elő, a körülmények fontossága szerint legkeményebben megfenyítendő.”

A lázító és lázadó békében keményen, háború idején pedig agyonlövétéssel fenyítendő, míg „ha a pártütés kitört, vagy kitörőfélben volna, mind béke, mind háború idejében rögtönítelő”, azaz rögtönítelő eljárás alá vonandó.

Persze vigyáznunk kell a szóhasználatra, mert a „lázas” itt nem a mai értelemben vett lázadást, azaz az országgyűlés, kormány, osztály, nemzetiség, hitfelekezet elleni erőszakos, csoportos támadást jelenti, hanem inkább „bujtogatást”, valamint egyéb olyan büntetendő magatartást: pl. fogoly kiszabadítását,

amit a mai büntető törvények külön bűncselekményekként és más elnevezés alatt büntetnek.

Lényegében megegyezik viszont a mai értelemben vett felségsértés büntetének a fogalmával a haditörvény erre vonatkozó rendelkezése, amely szerint felségsértést követ el, aki

„valamit tesz, a mi az álladalom alkotmányának erőszakos megdöntését veszi célba“, míg az ugyancsak felségsértésnek minősített ama magatartás, mely „kivülröli veszélynek behozását, vagy nagyobbítását“ célozza, már a mai hűtlenség fogalma alá vonható.

A haditörvény a felségsértést, mint leg súlyosabb bűncselekménykategóriát mind békében, mind háborúban „akasztófa általi halállal“ bünteti.

Hasonlóan súlyos a büntetése annak, aki hűtlenséget követ el, azaz „aki az ellenséggel cimborál“, valamint minden kémnek és árulónak.

A 48-as haditörvény a hűtlenség fogalma alá vonja a mai álláspont szerint „gyávaság“ként minősülő azt az esetet, midőn valaki „rossz hírek terjesztése által a katonát, vagy polgárt csüggedté teszi“. Igaz viszont, hogy abban az esetben, ha az előbbi cselekményt valaki egyenesen azért követi el, hogy azáltal az ellenségnek előnyt okozzon, úgy a cselekmény ma is hűtlenségként büntetendő.

A katonai ör elleni bűncselekményeket tárgyalja a haditörvények 9. és 10. cikke, amelyek kimondják, hogy

„A ki az öröknek, czirkálóknak, körlóknak, vagy egyéb katonai öröknek erőszakkal ellentáll, a legkeményebben — és a fennforgó körülmények szerint — háború idejében agyonlövétéssel is fenytendő“, továbbá, hogy a fogoly, ha az ör elől megfutamodik, és másképp fel nem tartóztathatnék, ugyanígy fenytendő.

Egészen korszerűen hat és szinte teljesen megegyezik szolgálati szabályzatunknak az ör fegyverhasználati jogát szabályozó rendelkezéseivel a hadicikkelyek 10. pontja, amely szerint

„Az is agyonlövétendő, aki az ört erőszakosan megsérti és megszalad, vagy aki veszélyes állomásokon, különösen ellenség közelében magát gyanussá teszi és az ör megszólítására kielégítő felelet nélkül megfutamodik.“

Az őrszolgálati bűncselekményeknek a mai katonai büntető törvénykönyvhöz hasonlóan, két fő típusát tartalmazzák a 48-as hadicikkek, amidőn külön szabályozzák a fogolyör köteleességszegéseit és külön a többi ör köteleességsértéseit, amely utóbbiak közé tartozik az őrhelyen való elalvás, őrhelyről való engedelem nélküli eltávozás, megittasodás. Őrszolgálati bűncselekmény miatt az ör a „legkeményebben, háború idején pedig a körülmények fontossága és az abból a szolgálatra háramló kár szerint agyonlövétéssel büntetendő“.

Aránylag részletesen szabályozzák a hadicikkek a gyávaság különböző eseteit, amelyeknél a legszigorúbb megtorlást és az egyéni felelősségrevonáson túlmenően a kollektív felelősségrevonást, illetve megtorlást rendelik alkalmazni. A gyávaság a katona szemében a legnagyobb bűn, becstelenség, amelynek elkövetője csak akasztófát érdemelhet. Ezért rendeli a 13. hadicikk, hogy

„Azon parancsnok, a ki valamely erős helyet a legvégsőbb ellentállás nélkül felad, valamint minden ezen feladással egyetértő főtiszt, mint becstelen, akasztófa általi halállal büntetendő, a hadtestből pedig, ha ez okozza a feladást, minden tizedik ember felakasztandó.“

Érdekes ellentétet mutat a mai bírói gyakorlat szemből az a rendelkezés, amely nem szökésért, hanem csupán önkényes eltávozásért bünteti azokat, „akik elszökvén, más hadtestnél állanak szolgálatba“, holott a mai joggyakorlat szerint az ily magatartást a bíróság szökésnek minősíti. Ez azonban természetes következménye a haditechnika 1848 óta történt óriási fejlődésének és a különböző irányú szakképzés egyre nagyobb jelentőségének, aminek folytán manapság sokkal nagyobb érdek fűződik ahhoz, mint régebben, hogy minden katona valóban azon a helyen szolgáljon, ahová őt előljáró parancsnoksága állította.

A szökésre való sikertelen felbujtás is a szökéssel egyenlően büntetendő, ha két, vagy több katonára vonatkozóan követtetett el.

A külhatalom részére való toborzást, valamint katonának kivándorlásra való rábírását a 20. hadicikk akasztófa általi halállal bünteti.

A mai szolgálati bűncselekmények kategóriájába tartozik a hadicikkeknek az a §-a, amely előírja, hogy „minden katona kemény büntetés alatt köteles fegyverét, lőszereit s hadi ruházatát jó állapotban tartani, és jól megőrizni, nem pedig elzalogosítani, vagy éppen eladni“.

Különleges bűncselekményként jelentkezik viszont — és modern szemmel nézve, feleslegesnek látszó tényálladékok létesít a 23. hadicikk, amely kemény büntetéssel fenyegeti azt, aki a hadifoglyokat, elfoglalt tüzéri s lőszereket, fegyvereket stb. nem oda adná le, ahová a tábori főparancsnok rendeli. Mai szemszögből az ily magatartás a szolgálati parancssal való szembehelyezkedést jelentvén, függetlenül a minősülne.

Régebbi katonai büntető törvénykönyvünkhöz hasonlóan, a 48-as haditörvények sem csupán a szorosán vett katonai bűncselekményeket szabályozzák, hanem — miként azt már részben az előbbiekből is láthattuk — úgynevezett „közönséges“, azaz olyan bűncselekményeket is szabályozási körükbe vonnak, amelyek elkövetője fogalmilag nemcsak katona lehet, hanem bárki.

Igy hadicikkek szólnak az istenkáromlásról, a hamis esküről, a vesztegár áthágásáról,

a középületek, közművek, szántóföldek stb. megrongálásáról és pedig tekintet nélkül arra, hogy az utóbb említett rongálás nálunk, vagy ellenséges országban történik-e.

Igen keményen, háború idején esetleg agyonlövással rendeli büntetni a 26. hadicikk a „nyilvános erőszakot”, míg a gyilkosság béke és háború idején egyaránt „akasztófa általi halállal”, az emberölés pedig a legkeményebben, háború idején, a körülmények fontossága szerint, agyonlövással büntetendő.

A polgári lakosságot, jelesül a katonaszállásadókat kívánja a katonák esetleges túlkapásaival szemben oltalomban részesíteni az a rendelkezés, amely a szállásadón elkövetett „méltatlanságot”, vagy a katonát meg nem illető járandóságoknak a szállásadótól való „kizsárolását” legkeményebben büntetendő bűncselekménynek nevezi. Megvalósítja e bűncselekményt maga a jogtalan, erőszakos beszállásolás is.

Rendkívül szigorú a közönséges bűncselekmények közül a lopás, valamint a rablás büntetése. A lopás ugyanis 100 forint értékhatáron felül háború idején akasztófa általi halállal büntetendő s hasonló a büntetés akkor is, ha a 34. hadicikkben meghatározott több minősítő körülmény található. E minősítő körülmények nagyrésze egyébként megegyezik mai polgári büntetőtörvénykönyvünk 336. és 338. §-aiban felsorolt minősítő körülményekkel, mert ilyenekül sorolja fel a hivatkozott hadicikk a visszaesést, a tűzvész, árvíz, vagy egyéb közszerencsétlenség alkalmakor, valamint a bajtárs sérelmére történt elkövetést stb. Érdekessége e törvényhelynek, hogy még nem különíti el egymástól a lopást (a más bírlalatában lévő idegen ingó dolog jogtalan eltulajdonítását) a sikkasztástól (azaz a saját bírlalatban lévő idegen ingó dolog jogtalan eltulajdonításától), hanem például a hivatali sikkasztást is a lopás minősített esetei között tárgyalja, kimondván egyebek közt, hogy a legkeményebben büntetendő, aki „rábízott kincstári pénzeket és egyéb élelmezési szereket hűtlenül és csalván maga javára fordít”.

A rablásra mind békében, mind háborúban csak egyetlen büntetést ismer a haditörvény: az akasztófa általi halálbüntetést. Rablásnak tekintik pedig mind a tetteles erőszakot, mind a „fenyegetőzést”, ha azt az idegen jószág elvétele céljából alkalmazzák, akár itthon, akár idegen földön. Érdekes rendelkezése a haditörvénynek, hogy a rablás részesét a tettessel egyenlően bünteti, amidőn kimondja, hogy „úgyszinte, ki hasonló bűntényekben résztvesz, a környüllátásokhoz képest, azon módon fog megbüntetett, mint maga a rabló”.

Helyszüke miatt és mivel nem tartozik egészen szorosan cikkünk keretébe, csak röviden említjük, hogy a hadicikkbe ütköző bűncselekmény elkövetése esetén a századparancsnok által felvett tényvázlat alapján a hadbíró folytatta le a tényállás megfelelő felderítéséhez szükséges vizsgálatot, amelynek

befejezésével összehívták a *haditörvényszéket*. Ez tiszti bűnügyben 14 tagból állott, legénységi állományú egyének bűnügyeiben pedig 8 tagból állott és pedig olyan összetételben, hogy az elnöklő őrnagyon és az előadó hadbírón kívül minden katonai rendfokozat közvitétől századosig bezárólag 2—2 taggal volt képviselve. A haditörvényszék által meghozott ítéletet írásba kellett foglalni és a büntetési joggal felruházott parancsnokhoz, vagy bizonyos esetekben a főtörvényszékhez kellett jóváhagyás végett felterjeszteni, azután pedig végrehajtani.

Arra vonatkozóan, hogy hol van a határvonal a fegyelmi úton még megtorolható cselekmények és a büntetőbírói eljárást igénylő magatartások között, hiába keresünk a szolgálati szabályzatban határozott rendelkezést, mert az ilyet nem tartalmaz. Így tehát a fenytő jog gyakorlására hivatott előjáró belátásától függött, hogy adott esetben a kötelességszegésért csupán fegyelmi fenytőt alkalmazott-e, vagy pedig a századparancsnoknak való jelentés útján a honvéd igazságszolgáltatás útjára terelte-e az ügyet. Mindenesetre irányadóul az szolgálhatott, hogy oly magatartások, amelyek ellenkeztek a hadsereg, illetve a nemzetőrség tagjaira nézve a szolgálati szabályzatban meghatározott kötelességekkel — amennyiben nem merítették ki egyben a hadicikkelyekben meghatározott valamely bűncselekmény tényálladékát —, csupán fegyelmi fenytőt alá estek.

*

Ami a 48-as magyar hadsereg tagjainak szolgálati köteleit illeti, azokat a korabeli szolgálati szabályzat a maitól merőben eltérő rendszerezéssel akként tárgyalja, hogy nem általánosságban foglalja az előjárók, feljebbvalók kötelességeivel, a különböző szolgálatok ellátásával (kivéve az őrszolgálatot), hanem rendfokozatonként állapítja meg a katonákra háruló kötelességeket. Kimondja azonban a „közvitész” kötelességeinek szabályozásánál, hogy az arra megállapított általános határozatok a magasabb rendfokozatban levőkre is érvényesek.

A „közvitész”, vagy „örvitész” legáltalánosabb kötelességei gyanánt a szolgálati szabályzat azt írja elő, hogy

„mindenik közvitész becsületében áll, hogy amennyiben tőle kitelik, a közbátorság általok minden belső s külső ellenség ellen fenntartassék. Jó erkölcs, az alkotmányos országgyűlés kormánya s haza iránti hűség, a kötelességek pontos teljesítése, engedelmesség a szolgálatban, s vitész, elszánt bátorság az ellenséggel szemközt, azon fő tulajdonok, mellyek a hadsereg harczosait ékesítik”.

Köteles továbbá a hadsereg minden tagja az előjárók parancsainak engedelmeskedni, kivéve, ha a parancs „szembetűnőleg a rendtartás, az általános cél ellenére volna intézve”.

Kötelező tiszteletadás a feljebbvalóknak s öröknek, panaszjog, a szolgálati út betartása,

őrszolgálat ellátása, fegyverzet, öltözet, lőszer rendbentartása, laktanyarend, mind olyan kötelességek, amelyek lényegében a maihoz hasonlóan nyertek akkoriban is szabályozást. Érdekes azonban, hogy a 48-as szolgálati szabályzat a katona egészségének biztosítása céljából szinte aprólékos utasításokat és tanácsokat is ad. Így napi tisztálkodást, fésülködést, legalább hetenkénti alsóruhaváltást ír elő.

Az őrmester a „százados jobbkeze”. Rendbentartja a század jegyzőkönyveit, oktatja az embereket, azokat szolgálatba vezényli, jelentéseket fogad és továbbít.

Hasonlóan taglalja ezután a szolgálati szabályzat az alhadnagy, főhadnagy, századosnak és őrnagynak a kötelmeit, akik közül a századosra hárul századának tökéletes betanítása és vezérlete, amiben a fő- és alhadnagy kisegítő szerepet töltenek be mellette, míg az őrnagy, mint zászlóaljparancsnok zászlóaljának vezetésén és az azzal járó feladatokon kívül felügyel arra is, hogy az al- és főtiszték „fegyhatalmi körüket”, azaz fenyítő hatalmukat túl ne lépjék.

A fenyítési nemek a következők voltak:
megfeddés,
házfogság,
porkoláb-fogság, közös fogság, súlyosbitva esetleg börtöl és vasraveréssel,
ideiglenes lefokozás félév tartamára a zászlóaljparancsnok-őrnagy által,
végleges lefokozás.

A fenyítő hatalmat legnagyobb, illetve teljes mértékben csak az őrnagy gyakorolhatta, aki a honvédségnél — amely nem ezredek, hanem zászlóaljakból szerveződött — a csapattest parancsnoka volt és kinek fegyelmi fenyítő hatalma alatt állott az egész zászlóalj. Az őrnagy a főtisztéket megfedhette, vagy két hétig terjedhető házi- vagy porkoláb-fogsággal fenyíthette. Ugyanilyen kiméretben, de csak porkoláb-fogsággal (porkoláb felügyelete alatt az alakulat vagy helyőrség fogdahelyisé-

gében végrehajtott fogsággal) fenyíthette az őrmestert, zászlóst, porkolábot és fődobost, kétheti közfogsággal pedig a honvédség más tagját. Jogában állott továbbá ideiglenesen, fél év tartamára az altiszteket lefokozni.

*

A 48-as hadicikkek és fegyelmi fenyítő hatalom fentiekben történt vázlatos ismertetése után önként adódik a kérdés, mennyiben tükrözik ezek a szabályok a szabadságharc korának forradalmi szellemét, mutatkozik-e bennük lényeges előrehaladás a multtal szemben s milyen tanulsággal szolgálhatnak mai ifjú, demokratikus honvédségünk számára?

A kérdésekre a türelmes olvasó bizonyára fejcsoválva állapítja meg magában — az előző jogalkotások ismerete nélkül is —, hogy a szabadságharc szellemét legfeljebb elvétve látta e sorok között felcsillanni. S ez így igaz! E hadicikkek, fenyítő szabályok mit sem árulnak el magukban abból a csodálatos, friss szellemből, amely pedig a szabadságharc honvédségét jellemezte. Nem tükrözhetik a forradalmi haladást az ismertett szabályok, miután nem egyebek, mint a császári haderő haditörvényeinek és szolgálati szabályzatának csekély változtatásokkal történt fordításai. Ne csodálkozzunk azonban ezen, hiszen honvédségünket jóformán egyik napról a másikra kellett megteremteni s még fel sem állított teljesben, amikor máris az ország, a szabadság védelmére kellett kelnie. Nem volt idő, nem volt lehetőség egy hosszabb időt igénylő, a haladó magyar szellemnek megfelelő haditörvény és szolgálati szabályzat megalkotására. A honvédségnek működni, harcolni kellett akkor is, ha működését az elnyomótól átvett és avult szabályokkal lehetett is csak biztosítani. De éppen azért adózzunk — ha lehet — még nagyobb csodálattal 48-as honvédjeinknek, amiért ilyen körülmények között, ilyen feltételek mellett is oly dicsőn tudták betölteni feladatukat!

Ha soha elméletileg meg nem lettem volna arról győződve, pedig meg voltam győződve, hogy Magyarországnak önállása, törvényes szabadsága és függetlensége addig biztosítva nem lehet, míg tisztán magyar lábra állított hadsereg nincs, csak a legközelebbi napok története is tapasztalatilag meggyőztek volna erről.

Sokat hallottam életemben emlegetni a katonai becsületet, de meg nem foghatom, mint értelmezik ezen emberek a becsületszót, midőn Magyarországtól elveszik a zsoldot, melyből élnek, eszik a kenyeret, melyet a

magyar haza nyújt nekik, és aláírást készítenek, hogy nem védik a magyar hazát. Már kérem alázatosan, ha valamelyik katonatiszt akármely seregnél is azt mondja, hogy meggyőződésével ellenkezik, hitével, gondolkodásával nem tudja megegyeztetni az itteni szolgálatot, inkább elmegy; azt mondom neki: a vélemény szabad, tessék, becsületes ember vagy; hanem elvenni a zsoldot, a seregnél maradni és kötelességet nem teljesíteni, ez árulás.

Kossuth Lajos, 1848 szept. 13.